GEMEENTE GULPEN

Inhoudsopgave

1. Inleiding

2. Bodemgesteldheid

3. Grondgebruik
   - 3.1 Agrarisch
   - 3.2 Niet-agrarisch

4. Infrastructuur
   - 4.1 Wegen
   - 4.2 Waterlopen
   - 4.3 Spoorlijnen en tramlijnen

5. De gemeente Gulpen
   - 5.1 Gulpen
   - 5.2 Wijlre

6. Conclusie

Literatuurlijst

Kaartmateriaal

Gulpen

1. Inleiding

1.1 Gemeente Gulpen
p.a. Kiebeukel 30
6271 BJ Gulpen
Provincie Limburg
Inventarisatiegebied Zuid-Limburg
Aantal inwoners: 7.101 (16-5-1988)
Oppervlakte: 30,87 km2 (16-5-1988)
Onderdelen: Beertsenhoven, Berghem, Berghof, Cartils (gedeeltelijk bij Gulpen en gedeeltelijk bij Wittem), Crapoel, Elkenrade, Etenaken, Euverem, Gracht Burggraaf, Gulpen, De Hut, Ingber, Kapolder, Landsrade, Terlinden (gedeeltelijk bij Gulpen en gedeeltelijk bij Margraten), Waterop, Wijlre.

1.2 De gemeente Gulpen, onderdeel uitmakend van het inventarisatiegebied Zuid-Limburg, grenst aan de oost- en zuidzijde aan de gemeente Wittem. De noordelijke grens wordt gevormd door de gemeenten Valkenburg aan de Geul en Voerendaal. Aan de westzijde ligt de gemeente Margraten.
Het grondgebied van de huidige gemeente Gulpen was in de periode 1850-1940 verdeeld tussen de gemeenten Gulpen en Wijlre. In het kader van de inventarisatiewerkzaamheden is de kern Terlinden geheel bij de gemeente Gulpen opgenomen.

2. Bodemgesteldheid

2.1 De gemeente Gulpen is gelegen op en rondom een knooppunt van vijf beekdalen, namelijk twee dalen van de Geul en verder de dalen van de Gulp, de Eijserbeek en de Selzerbeek. Het landschap binnen de gemeente wordt gekenmerkt door een sterke afwisseling in het reliëf. Het is een typisch plateau- en hellinggebied tussen de rivieren de Geul en de Gulp. De opbouw van de streek kan aangeduid worden als een hellende plateaurug, het zogenaamde plateau van Eperheide, waarvan in zuidoostelijke richting de hoogte geleidelijk toeneemt. Het plateau gaat via steilranden en glooiingen met beekdalen over in de rivierdalen van Geul en Gulp.
De bodem in de rivierdalen bestaat voornamelijk uit afzettingen van jonge rivierklei. In de hoger gelegen delen van de gemeente Gulpen worden de in Zuid-Limburg frequent voorkomende löss- en krijtgronden aangetroffen.
In de dalbodems is de hoeveelheid opgaande begroeiing met cultuurhistorische betekenis, vooral heggen, afgenomen. Er bestaat een afwisseling van open en gesloten delen, die gevormd worden door opgaande begroeiing en bebouwing.
De plateaugebieden zijn veelal open ruimten. De plateauranden zijn doorgaans begroeid met dichte hellingbossen. Het aantal graften en heggen op deze hellingen is in de loop der tijd achteruit gegaan.

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch

De gemeente Gulpen was vanouds een gebied met een overwegend agrarisch karakter. Rond 1850 bestond dan ook het grootste deel van de bodem uit cultuurlandschap. Tussen 1850 en 1870 werd ten westen van de kern Gulpen nog een relatief grote oppervlakte, 111 ha., woeste grond ontgonnen. In de gemeente Gulpen werd in de tweede helft van de negentiende eeuw een naar verhouding groot deel van de bodem gebruikt als weiland. Rond de eeuwwisseling vond een heroriëntatie plaats. Er was sprake van een sterke toename van het graslandareaal. Tussen 1896 en 1910 nam de oppervlakte aan grasland toe van 1870 ha. naar 2621 ha. Het areaal akkerland nam af en veehouderij werd steeds belangrijker. In de omgeving van Gulpen kwam het accent te liggen op de teelt van varkens en pluimvee. Naast het grasland nam ook het tuinbouwareaal toe, in de omgeving van Gulpen van 914 ha. tot 1283 ha. De tuinbouwgronden werden voornamelijk voor de fruitteelt gebruikt.
De cultuurhistorische samenhang op agrarisch gebied is in de loop der tijd nauwelijks veranderd. De gemiddelde kaveloppervlakte en het aantal kavels per bedrijf zijn gering. De veldkavels zijn sterk verspreid gelegen.

3.2 Niet-agrarisch

Toerisme en recreatie

Het Geuldal was bij uitstek het gebied, waarin ontwikkelingen op het terrein van toerisme en recreatie al vroeg op gang kwamen. Gestimuleerd door de verbeterde bereikbaarheid van met name Gulpen en directe omgeving, een gevolg van de infrastructurele verbeteringen waarop later in deze gemeentebeschrijving nog terug zal worden gekomen, kwam het toerisme hier al snel op gang.
Duidelijke ingrepen in het landschap als gevolg van het groeiende toerisme kwamen echter pas na 1945 tot stand in de vorm van campings, bungalowparken en sportaccommodaties.

Industrie

In 1825 werd de Gulpener Brouwerij opgericht. Aanvankelijk werd alleen bier gebrouwen. In 1870 werd het bedrijf uitgebreid met een branderij en in 1880 volgde een azijnfabriek. Het straatbeeld van de Rijksweg in Gulpen wordt nog steeds beheerst door de gevels van de negentiende eeuwse brouwerijgebouwen, die een boerderij-achtig aanzien hebben.
In de jaren 1920 vestigde zich in Gulpen aan de Ringweg de chocoladefabriek Fouarge B.V. In de jaren 1930 en 1950 werd de fabriek aan de noordzijde uitgebreid.

In de kern Wijlre vestigde zich in 1871, mede als gevolg van de door de aanleg van de spoorlijn Maastricht-Aken verbeterde bereikbaarheid van het gebied, de Koninklijke

Brand's Bierbrouwerij. Het bedrijf werd gevestigd op een plaats waar reeds eeuwen bier werd gebrouwen, dicht bij de watermolen "Molen van Wijlre". De brouwerij groeide sterk zodat in 1934 uitbreiding noodzakelijk was. Uit de periode voor 1934 zijn slechts twee kantoorpanden behouden. De plannen voor de uitbreiding werden gemaakt door de architect Jos Wielders. Als gevolg van verbouwingen en moderniseringen na 1945 zijn van de gebouwen van Wielders nauwelijks nog sporen overgebleven.

4. Infrastructuur

4.1 Wegen

De gemeente was vanouds, wat betreft de infrastructurele voorzieningen, gunstig gesitueerd. In het jaar 1824 werd de weg Maastricht-Aken aangelegd. Deze verbinding doorkruiste de gemeente van west naar oost en liep daarbij dwars door de kern Gulpen. Van noord naar zuid werd het gebied doorkruist door de verharde weg vanuit Valkenburg via Wijlre naar Gulpen. Buiten deze verbindingen waren de diverse kernen met elkaar verbonden via interlocale wegen. In de periode 1850-1940 traden in de zojuist geschetste situatie geen noemenswaardige veranderingen op.

4.2 Waterlopen

De gemeente Gulpen wordt doorstroomt door de meanderende rivieren de Geul en de Gulp. De Geul, zijrivier van de Maas doorstroomt het gebied van noord naar zuid. Zij komt bij Schoonbron de gemeente binnen en stroomt vervolgens westelijk van de kern Wijlre in zuidelijke richting. Oostelijk van de kern Gulpen vormt de Geul de gemeentegrens met Wittem. De Gulp wordt als zijrivier door de Geul opgenomen. Vanuit het zuiden komt de Gulp bij Waterop de gemeente binnen. Vervolgens stroomt ze in noordelijke richting door de kern Gulpen om ten noorden van dit dorp in de Geul opgenomen te worden.
De afwatering geschiedt op natuurlijke wijze. Plaatselijk is regelmatig sprake van wateroverlast tengevolge van het buiten de oevers treden van de rivieren en beekjes.

4.3 Spoorlijnen en tramlijnen

De tussen de jaren 1846 en 1853 aangelegde spoorlijn Maastricht-Aken doorkruist de gemeente van noord naar zuid. Zij passeert de kernen Schoonbron, Etenaken en Wijlre aan oostelijke zijde.

Binnen het grondgebied van de huidige gémeente Gulpen liepen twee belangrijke tramlijnen. In 1922 werd de lijn Wijlre-Vaals in gebruik genomen en in 1925 volgde de lijn Maastricht-Gulpen. De exploitatie van beide lijnen duurde slechts tot 1938. Reeds in 1937 was men begonnen de tramlijn te vervangen door autobusdiensten.

5. De gemeente Gulpen

5.1 Gulpen

De kern Gulpen ontstond in de vroege middeleeuwen in het dal van de rivier de Gulp. Van oudsher had het dorp een overwegend agrarisch karakter. De reeds eerder genoemde aanleg van de rijksweg en de spoorlijn Maastricht-Aken brachten daarin enige verandering. Het dorp kan dan ook het best gekarakteriseerd worden als een combinatie van een esdorp, enkele negentiende eeuwse fabrieken en een grote verkeersweg.

Rond 1810 bestond de kern Gulpen uit enige bebouwing bij kruisingen van enkele interlocale wegen. Vergelijking met de situatie in 1866, toen de gemeente Gulpen 2.300 inwoners had, toont dat de bebouwing inmiddels duidelijk was toegenomen, met name langs en in de directe omgeving van de Rijksweg. In de periode 1850-1940 zette deze ontwikkeling zich voort. Het zwaartepunt van de kern verschoof naar de omgeving van de Rijksweg.
Het inwonertal van de gemeente Gulpen nam gestadig toe. In 1899 bedroeg het aantal inwoners 2.539, in 1909 was het gegroeid tot 2.545. In 1935 had de gemeente 3.151 inwoners.

Tot de voormalige gemeente Gulpen behoorde een aantal agrarische nederzettingen van geringe omvang. Het betreft de kernen Ingber, Euveren, Reijmerstok, Terlinden, Waterop, Berghem, Pesaken, Crapoel en Landsrade. De bebouwing van deze kernen, die doorgaans een lineaire structuur hebben, bestaat overwegend uit oude boerderijen. Er kan geen sprake zijn van belangrijke ontwikkelingen in de periode 1850-1940.

5.2 Wijlre

De kern Wijle is één van de oudere agrarische nederzettingen in het stroomgebied van de Geul, een typisch voorbeeld van de voor de heuvelachtige gebieden karakteristieke straatdorpen.
De bebouwing van de kern lag voornamelijk langs de weg vanuit Valkenburg naar Aken en langs een aan de westzijde hieraan parallel lopende weg. De aanleg van de spoorlijn Maastricht-Aken en de bouw van het station Wijlre had rond 1850 nog geen zichtbare invloed op de structuur van de kern uitgeoefend. De gemeente Wijlre had destijds 1.650 inwoners.

In de periode 1850-1940 vonden veranderingen en uitbreidingen in de kern Wijlre slechts op beperkte schaal plaats. De langgerekte, lineaire structuur bleef gehandhaafd. Nieuwe bebouwing ontstond met name tussen de oude kern en de spoorlijn.
In 1899 bedroeg het inwonertal van de gemeente 1.754, in 1909 telde de gemeente 1.862 inwoners. In 1935 was het getal gegroeid tot 2.116.

Tot de voormalige gemeente Wijlre behoorden de agrarische gehuchten Stokhem, Elkenrade en Etenaken. Hiervoor geldt hetzelfde als voor de in het voorgaande genoemde gehuchten rond Gulpen. De kleine lineaire nederzettingen ondergingen in de periode 1850-1940 geen noemenswaardige veranderingen of uitbreidingen.

Na 1940 werden de kernen Gulpen en Wijlre op relatief grote schaal uitgebreid met nieuwbouw van voornamelijk woonhuizen. De kleine dorpjes ondergingen deze ontwikkeling in mindere mate. Wel dient opgemerkt te worden dat een aantal boerderijen de agrarische functie verloor en in plaats daarvan een toeristische- of woonfunctie kreeg.

6. Conclusie

6.1 Naar aanleiding van het verrichte veldwerk dienen omtrent de gemeente Gulpen de volgende opmerkingen de gemeentebeschrijving af te ronden.
Op grond van de specifiek plaatselijke ontwikkelingen, met name op het gebied van de verbeteringen in de infrastructuur en de directe gevolgen daarvan, werd een bijzondere kwalificatie verleend aan het deel van de Rijksweg Maastricht-Vaals, dat de kern Gulpen doorkruist (voor de ligging zie bijgaande kaart).
Deze bijzondere kwalificatie is gebaseerd op het feit dat op deze plaats binnen de kern Gulpen de aanleg van de Rijksweg in de jaren 1825-1830 duidelijk heeft geleid tot het ontstaan van een dichte bebouwing langs zojuist genoemde weg. Het ontstaan van deze bebouwing werd gestimuleerd door de vestigingen van de Gulpener Distilleerderij en Azijnfabriek, in de periode 1825-1880, aan de Rijksweg. Heden ten dage vertoont de bebouwing het beeld van een mengeling van een groot aantal, min of meer traditionele, bouwstijlen uit de periode 1850-1940.
Aansluitend op het bovenstaande dient gewezen te worden op de verschuiving van het zwaartepunt van de dorpskern in de richting van de nieuwe Rijksweg.

6.2 Als opmerkelijk element binnen de kern Gulpen kan de Burgemeester Teheuxweg gekenschetst worden. Deze straat loopt aan de zuidoostelijke zijde vrijwel parallel aan de Rijksweg. De bebouwing aan de Burgemeester Teheuxweg bestaat uit een reeks van villa's, veelal uit de jaren '20 en '30.
Betreffende de kern Wijlre dient opgemerkt te worden dat de van oudsher voor dit dorp zo karakteristieke smalle, langgerekte vorm, ondanks de na 1940 gepleegde nieuwbouw, bewaard is gebleven. Bouwwerken uit de periode 1850-1940, veelal in traditionele stijl, zijn vooral aan te treffen langs de hoofdader binnen de kern, met name de Valkenburgerweg, Wielderdorpstraat, Marchierstraat en Brouwerijstraat. Deze laatste naam duidt al op de aanwezigheid van de Koninklijke Brand's Bierbrouwerij, die zich in 1871 in het dorp vestigde.
Voorts dient de aandacht gevestigd te worden op een in 1921 en 1928 in opdracht van Technisch Bureau Ons Limburg door de architect Jan Stuyt ontworpen groep arbeiderswoningen, gelegen aan de Jan van Houtemstraat. De groep bestaat uit twintig woningen.
De kern Reijmerstok, qua omvang derde binnen de gemeente Gulpen, heeft een overwegend agrarisch karakter, wat tot uiting komt in de zeer traditionele bouwwerken uit de periode 1850-1940. Uitzondering hierin is de kerk van de Heilige Franciscus van Asissie, gelegen aan de Reijmerstokkerdorpstraat en gebouwd in de jaren '30.

In en rond de binnen de gemeente Gulpen gesitueerde gehuchten hebben zich in de periode 1850-1940 nauwelijks enige ontwikkelingen en veranderingen voorgedaan buiten de gebruikelijke invullingen binnen de oude kernen, met een duidelijk agrarisch karakter, en uitbreidingen langs

bestaande wegen.

Tot slot dient de aandacht gevestigd te worden op het feit dat van de in 1922 en 1925 in gebruik genomen tramverbindingen Wijlre-Vaals en Maastricht-Gulpen geen zichtbare sporen bewaard zijn gebleven, met uitzondering van de vroegere tramremise in de kern Gulpen.

Uit de zojuist beschreven bevindingen na de inventarisatie binnen de gemeente Gulpen kan geconcludeerd worden dat wat betreft de gemeente Gulpen in de periode 1850-1940 geen sprake kan zijn van stedebouwkundige ontwikkelingen van enige omvang. Het aangeven van een stedebouwkundige typologie wordt dan ook niet relevant geacht.

Literatuurlijst

1. J.J.F.W. van Agt en W. Marres, De Nederlandse Monumenten van geschiedenis en kunst. Deel V, 's Gravenhage 1962.
2. J. Kuyper, Gemeente-atlas van Limburg, Maasbree 1981.
3. De Landbouw in het land van Gulpen, Roermond 1969.
4. Lijst van Nederlandse gemeenten, 's Gravenhage 1988.
5. Limburg in vogelvlucht, Venlo/Leeuwarden.
6. Ph. van der Maelen, Dictionnaire géographique du Limbourg, Assen 1978.
7. Molens in Limburg. Bijlage, behorende bij het verslag over de toestand der waterstaatswerken C.A., onder beheer of toezicht van de provincie Limburg over het jaar 1957, Maastricht 1957.
8. Drs. R. Philips, Drs. J.C.G.M. Jansen, Drs. Th.J.A.H. Claessens, Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914, Assen 1965.
9. J. Renes, De geschiedenis van het Zuid-Limburgse cultuurlandschap, Assen/Maastricht 1988.
10. Drs. J.C.J.M. Starmans, Inventarisatie industriële archeologie Limburg, Onroerende objecten, Maastricht 1988. Niet gepubliceerd.
11. Drs. A. Steegh, Monumenten Atlas van Nederland, 1100 Historische Nederzettingen in kaart, Zutphen 1985.
12. Streekplan Zuid-Limburg. 3 Dln. S.L. 1987.
13. J.Th.M. de Win, "Kastelen" in Limburg, Hoensbroek 1975.

Kaartmateriaal

1. Tranchotkaart nr. 85 Vaals 1803-1820
   1:25.000
2. Kaarten uit J. Kuyper, Gemeente-atlas van Limburg
   - Gulpen 1866 1:40.000
   - Wijlre 1866 1:50.000
3. Topografische kaart nr. 771 Gulpen 1935
   1:25.000
4. Topografische kaart Gulpen 1975
   1:10.000

Fromberg
Elkenrade
Shakenburg
Wijnra
Beertsenhoven
Kapolder
Carti
Gracht
Burggraef
Ingber
Gulpen
Bergham
Reijmerstok
Pesaken
Crapper
Billinghuizen
Waterop
Landgrade

Jagt-veld
Mingersburg
Elkenrath
Wylre-weld
Varnelsberg
Wylre
Heure-berg
Ley
Over-Ley
Rafenberg
Gallepp
Wittem
Walwilder
Mekel-Wald
Mekel
Culpen-berg
Alpenbusch
Dipedder-bosch

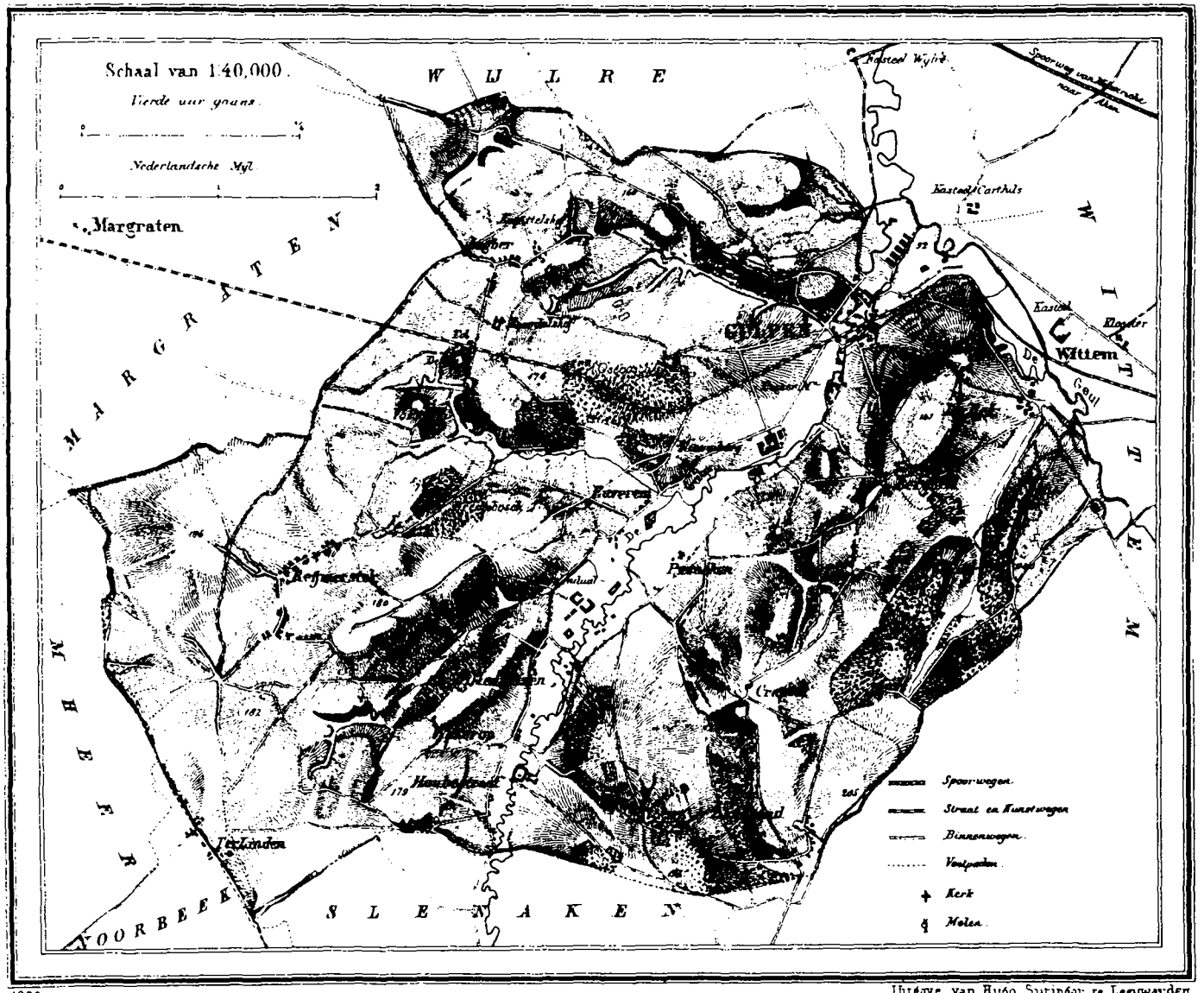

1866. 2118 Bunders 2300 Inwoners. Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

PROVINCIE LIMBURG. GEMEENTE WIJLRE

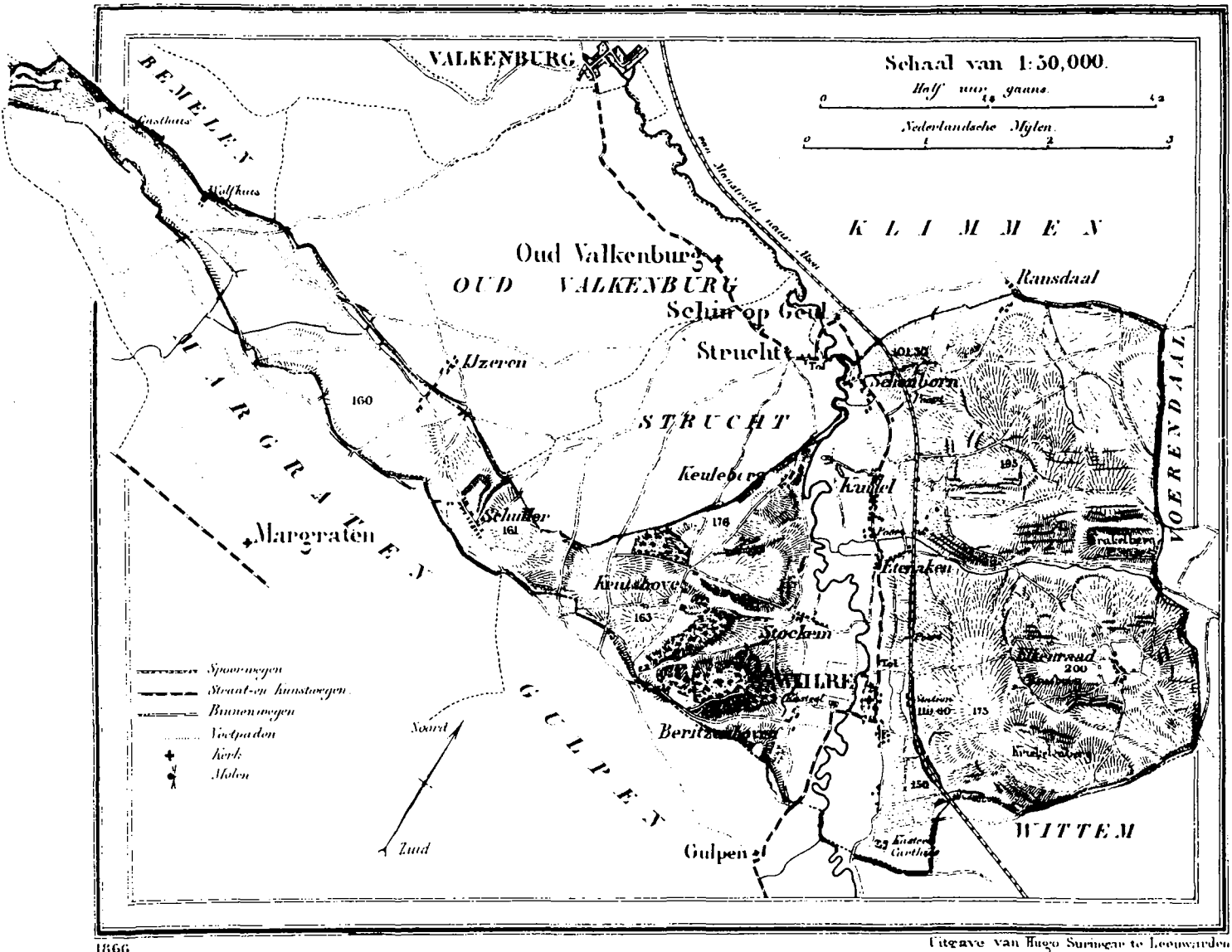

1866

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

1911 Bunders 1650 Inwoners

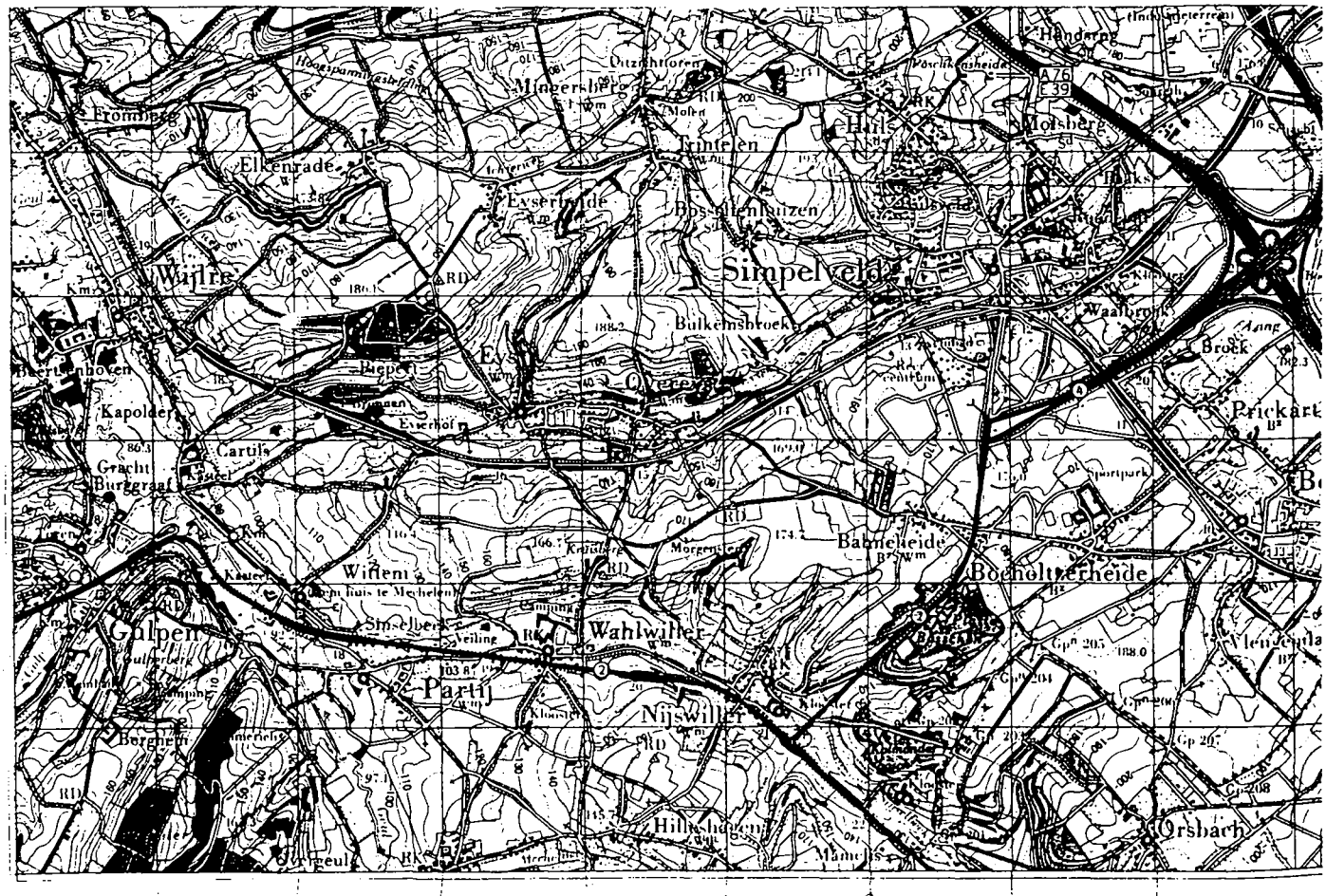
Fromberg
Elkenrade
Wijlre
Kapolder
Cartils
Gracht
Burggraaf
Gulpen
Berghem
Willem
Partij
Wahlwiller
Nijswiller
Hillenhagen
Mamelis
Orsbach
Simpelveld
Bulkemshoeck
Overen
Eyserheide
Bosselenhuizen
Trintelen
Mingersberg
Hulsberg
Waalbroek
Broek
Prickart
Bocholtzerheide
Bahnheide
Morgenster
Handerg

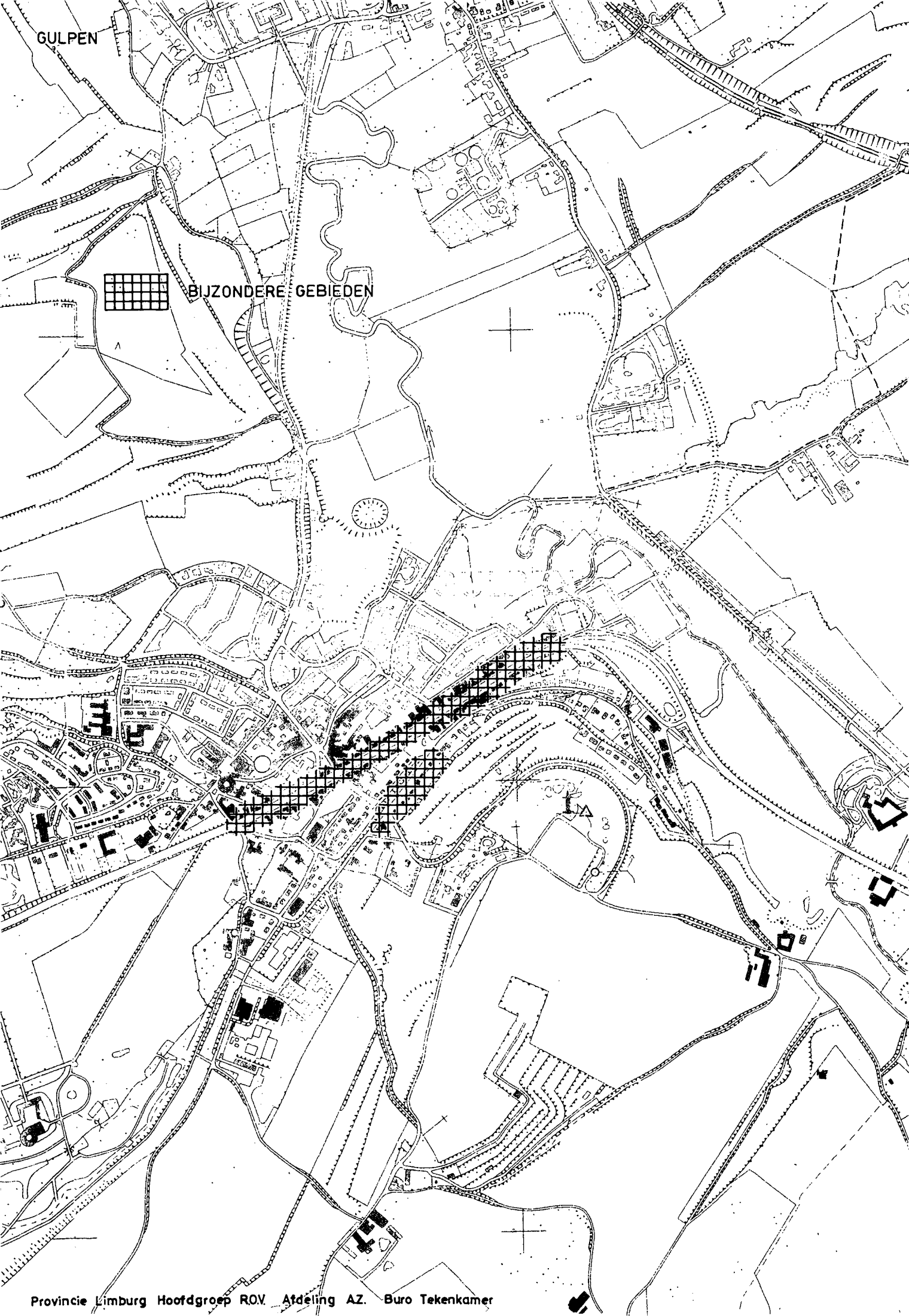

Provincie Limburg Hoofdgroep R.O.V. Afdeling A.Z. Buro Tekenkamer